

Put do postkomunizma

Tonči TRSTENJAK

Godina 1989. pamtit će se u povijesti čovječanstva kao godina definitivnog kraja utopije o komunističkom društvu. Socijalistički politički sistemi Europe izgrađeni na temeljima klasne borbe i u povijesti nezapamćenog nasilja nad narodima i pojedincima, usprkos detaljno razrađenom sistemu institucionalizirane represije, raspali su se poput kule od karata. Energija koja se u jednom trenutku oslobodila iz opće želje porobljenih naroda za slobodom zaustavila je tenkove i otpuhala na smetište povijesti samozvane vođe koji su bahato skidali raspela iz javnih prostorija, nadomještajući ih svojim likom.

Razmišljanjem nad događajima, kršćanskom se vjerniku spontano nameću stihovi Marijina Hvalospjeva: *Slavi dušo moja Gospodina; duh moj kliče od radosti u Bogu Spasitelju mome (...) Junačko djelo izvede mišicom svojom: rasprši one koji su oholi u misli srca svoga; zbací s prijestolja vladare a uzvisi neznatne; gladne zasiti dobrima a bogataše otpusti praznih ruku...* (Lk 1, 46-54).

Događaji kojima smo svjedoci još su jedna potvrda da do najvećih povijesnih prijeloma dolazi iznenada i da ih se ne može predvidjeti nikakvim prethodnim analizama. Još prije nekoliko mjeseci utopijski su zvučali apeli pape Ivana Pavla II. političarima, da u svojim razgovorima o ujedinjenoj Europi ne zaborave da se zemljopisna i duhovna Europa proteže do Baltika i Urala. Minirana polja i žičane ograde dijelili su još donedavno slobodnu Europu od one kojoj je nametnuta marksistička ideologija, što se desetljećima svim raspoloživim sredstvima trudila da u istočnom dijelu starog kontinenta u korijenu satire duhovne i kulturne vrijednosti koje je Europa crpila iz svoje vjere u Isusa Krista. Komunizam je težio da se pretvori u novu religiju stavljajući Vođu na mjesto transcendentalnog Boga, izmišljajući paraliturgijske svečanosti da bi zamijenio kršćanska slavlja: umjesto Prve pričesti pionirska zakletva, sakrament krizme nadomještalo je svečano primanje u omladinsku organizaciju, procesije su zamjenjene svečanim mimohodima, kler privilegiranom partijskom nomenklaturom, kršćanski blagdani praznicima ratnih pobjeda i rođendanom sveprisutnog Vođe... Čvrsto zatvoreni sistem, brižljivo izgrađen u glavama paranoičnih vlastodržaca kojima je jedino etičko mjerilo bio interes vladajuće partije i volja Vođe a najviši cilj sačuvati vlast nad ljudima, nije mogao u okove staviti i ljudski duh s njegovom urođenom težnjom za slobodom. U nekoliko dramatičnih

tjedana politička i socijalna slika Europe se toliko izmijenila da su u hipu zastarjele sve doktrine o komunističkoj opasnosti. "Prvi smo puta pozvani suočiti se ne više s komunizmom, nego s njegovom propašću", izjavio je u predvečerje susreta Busha i Gorbačova na Malti sekretar SAD James Baker.

Taj "prvi puta" postao je najviše rabljeni izraz svih onih novinskih izvjestitelja koji su prisustvovali tom naglom procesu rasula socijalističkih sistema Europe. Susret pak poglavara Rimokatoličke crkve Ivana Pavla II s liderom iz Kremlja Gorbačovom 1. prosinca prošle godine, spada u onaj povijesni događaj koji graniči s političkom fantastikom. Gorbačov je tražio *razumijevanje* od poglavara katoličke Crkve obećavajući skori kraj državnog ateizma u prvoj zemlji socijalističkog poretka. Ideologija je pokleklala pred vjerom. Narodi što su silom prije 40 godina uhvaćeni u mreže komunizma i tako otrgnuti od svog prirodnog europskog stabla tavorili na rubu civilizacijskih uzleta slobodnog svijeta, teže zaliječenju rana nenaravnog otrgnuća i pripajanju svojim prirodnim povijesnim tokovima. "Komunizam je ubio povijest, zaustavio vrijeme, u određenom ga je smislu nacionalizirao i kao sve ostale stvari podređene našoj državi i vrijeme je počelo propadati" napisao je Vaclav Havel, jučerašnji prognanik, a sadašnji predsjednik Čehoslovačke.

KRONIKA RASPADA SOCIJALISTIČKIH REŽIMA

Čvrstu zgradu socijalističkih režima istočne Europe počeli su nagrizzati Poljaci 1980. godine radničkim nemirima, u čemu je veliku ulogu odigrao slobodni sindikat *Solidarnost* i njegov karizmatski vođa Lech Walesa. Ipak se čini da je početni impuls tim procesima došao od Poljaka Karola Wojtyła, koji je 16. listopada 1978. izabran za papu i uzeo si ime Ivan Pavao II. On je za prvog putovanja u svoju domovinu 10. lipnja 1979. u jednom govoru jasno dao do znanja da se ne miri s ustaljenim redom kad je rekao: "Treba imati hrabrosti da se krene u smjeru kojim do sada još nitko nije išao." Slijedili su dramatični događaji u kojima je upravo Poljska hrabro preuzela ulogu predvodnika u procesima korjenitih političkih, društvenih i ekonomijskih promjena u dotada naizgled čvrstoj strukturi istočnoeuropskih socijalističkih režima.

Ovdje želimo upozoriti samo na neke ključne trenutke tih promjena slijedeći kroniku zbivanja u 1989. godini¹.

17. siječnja. Za vrijeme dramatičnog plenuma Centralnog komiteta vladajuće Poljske ujedinjene radničke partije, predsjednik Republike general Jaruzelski prijeti ostavkom i prisiljava partiju na prihvaćanje sindikalnog pluralizma. Prvi plod tog zaokreta bio je okrugli stol između vlade i opozicije.

20. siječnja. Istočnonjemački lider Erich Honecker izgovara svoje posljednje "proročanstvo": "Berlinski zid će stajati još stotinu godina i tako biti jamac europske stabilnosti."

10. veljače. Komunistička partija Mađarske kroz široku diskusiju raz-

1 Usp. GENINAZZI, L., 1989. L'anno in cui la storia dell'Est si è messa a correre, u "Vita et pensiero" 1, 1990, 2-12.

matra "kontrarevolucionarna" zbivanja 1956. i zaključuje da je potrebno uvesti višepartijski politički sistem. To je početak demokratskih reformi u Mađarskoj.

15. *veljače*. General Crvene armije Boris Gromov, s buketom crvenih ruža u ruci prelazi most na graničnoj rijeci između Afganistana i SSSR-a Amu-Daria na čelu sovjetskih trupa što se nakon deset godina od invazije bez pobjede vraćaju u domovinu.

16. *veljače*. U litvanskom glavnom gradu Vilniusu održavaju se masovne demonstracije u kojima se zahtijeva politička nezavisnost te pribaltičke republike od SSSR-a, na silu okupirane od Staljinovih trupa nakon ugovora Molotov-Ribentrop 1939. godine.

21. *veljače*. Poznati češki dramaturg Vaclav Havel osuđen je na 9 mjeseci zatvora zbog svoje aktivnosti protiv represivnog režima u Čehoslovačkoj.

26. *ožujka*. Na izborima za Kongres narodnih poslanika u SSSR-u mnogi kandidati Partije nisu prošli a umjesto njih većinu glasova dobivaju zastupnici reformističke struje ranije udaljeni iz struktura vlasti kao Boris Jelcin. Otada će sovjetski parlamenat često biti u opoziciji Partiji.

5. *travnja*. U Varšavi su završeni pregovori između vlade i opozicije i "Solidarnosti" je vraćena legitimnost.

8. *travnja*. U glavnom gradu sovjetske republike Gruzije Tbilisiju, specijalne snage policije čine masakr nad mnoštvom demonstranata koji traže nezavisnost od Moskve.

2. *svibnja*. Mađarski graničari počinju demontirati "željeznu zavjesu" na granici s Austrijom.

17. *svibnja*. Vlada Poljske priznaje pravni status Katoličkoj crkvi.

4. *lipnja*. Na donekle slobodnim izborima u Poljskoj "Solidarnost" osvaja 99 % poslaničkih mjesta u Senatu i sva mjesta koja je vladajuća komunistička partija namijenila tzv. "nezavisnim" kandidatima u Sejmu. Tako je srušena dugogodišnja apsolutna vladavina PURP-a.

16. *lipnja*. U Budimpešti ogromna masa svijeta sudjeluje u sprovodu Imre Nagya, junaka tragičnog ustanka iz 1956, ubijena 31 godinu prije.

Najviši članovi rukovodstva komunističke partije stoje u počasnoj straži uz lijes.

5. *srpnja*. U Moskvi se proglašava rehabilitacija ruskog disidentskog pisca Solženicina, koji je prije 20 godina izbačen iz staleškog društva pisaca SSSR-a. Nastavnici povijesti dobivaju preporuku da njegov *Arhipelag Gulag* čitaju u razredima.

8. *srpnja*. Vrhovni sud Mađarske rehabilitira Imre Nagya. Istog dana umire Janos Kadar, čovjek koji je provodio tešku represiju nad sudionicima ustanka 1956 i bio mađarski lider 32 godine.

Kolovoz. Ambasade SR Njemačke u Budimpešti, Pragu i Istočnom Berlinu postale su objekti prave invazije tisuća građana Istočne Njemačke koji traže azil na Zapadu. Počinje veliki bijeg stotina tisuća uglavnom mladih ljudi iz najstabilnije zemlje socijalističkog bloka.

12. *kolovoza*. Poljski senat i komunisti Mađarske izriču osude invazije na Čehoslovačku trupa Varšavskog ugovora 1968. Vlada u Pragu oštro protestira.

19. kolovoza. Poljski predsjednik Jaruzelski imenuje katoličkog novinara i istaknutog člana "Solidarnosti" Tadeusza Mazowieckog za novog premijera, povjeravajući mu formiranje nove vlade.

23. kolovoza. Stotine kilometara dug lanac ljudi kroz sve tri sovjetske pribaltičke Republike stvoren je u znak protesta uz pedesetu obljetnicu pakta Hitler-Staljin. Iz Moskve dolazi oštra osuda te manifestacije i stav da politički status baltičkih republika ne ovisi o tom paktu.

10. rujna. Mađarska otvara svoje granice prema Zapadu da bi pustila rijeku istočnonjemačkih izbjeglica. Vlada u Berlinu oštro prosvjeduje.

12. rujna. Prvi puta u poratnoj Poljskoj formirana je vlada kojoj predsjedja nekomunist, Mazowiecki. U Berlinu se osniva pokret "Neues Forum", koji će uskoro odigrati ključnu ulogu u rušenju dotadašnjeg komunističkog režima.

8. listopada. Mađarski komunisti ukidaju svoju partiju i pretvaraju je u socijaldemokratsku. U Istočnom Berlinu Erich Honecker sastaje se s Gorbačovom, a svečanim mimohodima slavi se 40 godina Njemačke Demokratske Republike. Istovremeno se nastavlja bijeg na Zapad i proširuju se prosvjedi protiv režima.

18. listopada. U Istočnom Berlinu Honecker je prisiljen na ostavku, a vlast prelazi u ruke Egona Krenza.

23. listopada. Mađarska se odriče socijalističkog predznaka u svom imenu. S javnih mjesta i s državnog grba uklanjaju se petokrake kao simboli komunizma, a na grb ponovo sjeda kruna Sv. Stjepana. Istog dana ministar vanjskih poslova SSSR-a Shevarnadze izjavljuje kako je invazija Afganistana bila veliko nasilje nad moralnim načelima i ljudskim pravima.

9. studenog. Otvara se Berlinski zid; po prvi puta od 1961, kad je bio podignut, građani Istočne Njemačke mogu slobodno ući na teritorij SR Njemačke. To je glasoviti vikend slobode.

10. studenog. U Bugarskoj daje ostavku dugogodišnji lider tamošnje komunističke partije Todor Živkov.

24. studenog. Gorbačov u Kremlju prima prvog nekomunističkog premijera Poljske Tadeusza Mazowieckog. Lider praškog proljeća '68. Aleksandar Dupček istog dana u Pragu na trgu Sv. Václava govori pred mnoštvom građana. Vodstvo Komunističke partije Čehoslovačke zajedno s glavnim sekretarom Milošem Jakešom daje nepozivu ostavku.

1. prosinca. Povijesni susret između poglavara katoličke Crkve Ivana Pavla II i lidera najveće socijalističke zemlje Gorbačova u Vatikanu. Papi je uručen službeni poziv da posjeti SSSR.

2-3. prosinca. Sastanak Busha i Gorbačova na Malti i kraj hladnog rata.

4. prosinca. Države članice Varšavskog pakta osudile invaziju vlastitih trupa na Čehoslovačku 1968.

7. prosinca. Litva se odriče rukovodeće uloge Komunističke partije u državnom vodstvu. U Pragu predsjednik vlade Adamec podnosi ostavku.

8. prosinca. U istočnoj Njemačkoj mase svijeta opkoljuju sjedišta političke policije, a mnogi partijski i državni funkcioneri uhapšeni su zbog korupcije, ilegalnog šverca stranom valutom, oružjem i drogama. Na izvanrednom Kongresu komunistička partija mijenja dotadašnje ime i pro-

gram. Izabran je i novi lider advokat Gregor Gysi, koji na poklon dobiva metlu kao simbol njegove buduće uloge čistača u ruševinama Partije.

10. *prosinca*. U Pragu je stvorena prva vlada bez komunističke većine. Predsjednik Republike Gustav Husak, čovjek koji je provodio represivne mjere nad sudionicima praškog proljeća '68, prisiljen je dati ostavku.

15. *prosinca*. Iznenada u Moskvi umire atomski fizičar, najpoznatiji ruski disident i nobelovac Andrej Saharov. Upravo je pokrenuo inicijativu za štrajk protiv jednopartijskog sistema u SSSR-u.

22. *prosinca*. U Rumunjskoj je srušen omrznuti komunistički diktator Ceausescu, čovjek koji je uz pomoć svojih partijskih jednogumnika 24 godine vladao zemljom krvavom represijom i pretvorio je u zemlju bijede i gladi. Ustanak je počeo krvavim masakrom političke policije nad narodom tjedan dana prije u Temišvaru. Vojska staje na stranu pobunjenog naroda dok agenti tajne policije *Securitate* pružaju oružani otpor. Svijet prvi puta posredstvom TV-ekrana izravno sudjeluje u drami jedne revolucije.

25. *prosinca*. Fronta nacionalnog spasa, sastavljena uglavnom od komunista reformske struje, preuzima vodstvo Rumunjske. Bračni par Ceausescu uhvaćen u bijegu, strijeljan je nakon kratkog i formalnog sudskog procesa.

29. *prosinca*. Vaclav Havel, donedavni osuđenik, izabran je za predsjednika Čehoslovačke Republike.

Krvava revolucija u Rumunjskoj i "revolucija svijeta" u Čehoslovačkoj zajednički postižu puni uspjeh baš posljednjih dana u godini 1989, godini, kako reče Ivan Pavao II, "u kojoj je konačna pobjeda pripala narodima točno 50 godina od početka drugog svjetskog rata."

ULOGA CRKVE U PROCESU RASPADA KOMUNIZMA

Sovjetski su vođe od samog početka Ivana Pavla II smatrali opasnim elementom nestabilnosti za crveni imperij i u tome se nisu prevarili. Njegova otvorena podrška sindikalnoj revoluciji, koju je u Poljskoj predvodila *Solidarnost*, ohrabrila je tamošnji episkopat i kler da se izravno angažira na strani radnika. Crkve su tako postale žarišta iz kojih je krenuo val pritiska najprije na Varšavu, da bi se zatim prelio na Budimpeštu, Prag, Bukurešt, Sofiju, a nisu ga zaustavile ni tradicionalno dobro čuvane sovjetske granice, o čemu nam svjedoče događaji u Litvi i drugim sovjetskim republikama. Političko more komunističkog imperija još je uvijek uzburkano, a kad se smiri, ništa više u njemu neće biti kao prije. I dok stvari izmiču iz ruku nekada sigurnim gospodarima Kremlja, otac *perestrojke* Gorbačov iskoristio je priliku i sastao se sa zaštitnikom *Solidarnosti* Ivanom Pavlom II. "Le monde" će napisati da je tim činom zapravo "sovjetska revolucija odozgo" priznala "revoluciju odozdo", započetu prvim posjetom Pape svojoj Poljskoj u lipnju 1979.

Opravdano je upitati se o cilju koji je sovjetski vođa htio postići svojim posjetom rimskome papi. Komentatori se uglavnom slažu u tome da je svrha tog posjeta bila nada Gorbačova da će papa svojim nesumnjivo velikim autoritetom kod svih naroda istočne Europe pripomoći smirivanju previše ra-

dikalnih i destruktivnih struja u tom dijelu svijeta. Gorbačov je pokazao dobru volju već samim time što nije dopustio da dotadašnji komunistički diktatori upotrijebe silu oružja protiv pobunjenog naroda da bi sačuvali svoju apsolutnu vlast, kako su to prije činili u sličnim okolnostima. Svoju dosljednost na tom putu sovjetski je vođa potvrdio i za vrijeme rumunjskog ustanka, uskraćujući svaku podršku Ceausescuovu režimu. I tako je započeo proces suradnje dviju do sada suprotstavljenih sila: dva pokreta, perestrojka s visoka i pobunjeni narod odozdo za sada žive zajedno i međusobno se isprepliću u potrazi za kompromisom.

Ivan Pavao II s razlogom se raduje takvom raspletu prilika u kojima će se napokon kršćanski narodi istočne Europe razvijati u skladu s svojim religioznim i kulturnim tradicijama. Teško je u ovom trenutku realno procijeniti njegovu stvarnu ulogu u još uvijek nedovršenim procesima puta u postkomunističko razdoblje. U igri je mnoštvo danas još nedovoljno poznatih elemenata koji su u jednom povijesnom trenutku neočekivano rezultirali potpunim krahom naoko čvrstih i stabilnih režima. Papina najavljena putovanja u Čehoslovačku, Mađarsku, SSSR, Poljsku i Bugarsku bez sumnje će imati cilj da ohrabre i konsolidiraju započete demokratske procese i potaknu tamošnje mjesne crkve da mučeništvom zadobiveni ugled usklade s autentičnim poslanjem. Te će Crkve u skoroj budućnosti umornog europskog kršćanstva zasjati novom svježinom i unijeti novi polet. Crkva u Europi već dugo razmišlja o novoj evanglizaciji: možda je upravo dolazak na Petrovu Stolicu slavenskog Pape i sadašnje promjene u kojima će se osloboditi silne duhovne energije njezin stvarni početak?!

U svim socijalističkim režimima Crkva je u posljednjih 40 godina doživljavala teške trenutke: od otvornih progona do prisilnog suživota sa strukturama vlasti partije koja je u svom programu imala ugrađen i cilj uništenja svake religije. Crkva je tako izgubila svaki utjecaj na vlast u državama gdje je nekad bila i te kako umješana u vladajuće strukture. Izgubila je i svu imovinu pa je njezino funkcioniranje ovisilo tek o pomoći vjernika i povremenih priloga međunarodnih katoličkih organizacija. No to je nije slomilo, jer Crkva ima stoljetno iskustvo sličnih progona. Ona vjeruje da ni jedna žrtva učinjena zbog Krista nije uzaludna i da će kad tad uroditi plodovima. Crkva je gubljenjem svjetovne moći, ekonomijske snage i smanjenjem izravnog utjecaja na društvena i kulturna zbivanja zapravo bila oslobođena nepotrebnog balasta u izvršavanju njezinog osnovnog zadatka: širenja kraljevstva Božjeg među ljudima. Tako su u njoj oslobođene nove energije, pronađene nove metode rada i poraslo povjerenje u Božju milost kao u najvažnijeg činitelja u svakom pastoralnom djelovanju. Njezin je ugled rastao razmjerno srozavanju etičkog digniteta socijalističkih vlastodržaca i svih onih što su svoje prijanjanje vladajućoj partiji shvatili kao bogomdanu priliku za ostvarivanje osobnih ambicija. Komunističko je razdoblje služilo Crkvi kao razdoblje kušnje i pročišćenja da bi na prag trećeg tisućljeća ušla ljepša i snažnija za svoje poslanje kao sakrament spasenja. *Ali Crkva ne posreduje čovjeku samo božanski život nego odsjeva također svjetlo koje je odraz tog života, osobito time što liječi i uzdiže dostojanstvo ljudske osobe, učvršćuje povezanost ljudskog društva te daje dublji smisao i uzvišenije značenje svakidašnjem čovječjem djelovanju. Tako Crkva vjeruje da preko svojih*

pojedinih članova i po čitavoj svojoj zajednici može mnogo pridonijeti da ljudsku obitelj i njezinu povijest učini čovječnijom. (GS 20)

Ne treba se stoga čuditi da je Crkva radosno dočekala demokratsko otvaranje kao priliku da se oslobodi nametnutog jarma koji ju je sputavao da slobodno i svim raspoloživim sredstvima djeluje u skladu sa svojim poslanjem u svijetu. Ona, dakako, nikada nemože mimoći politiku, jer je ukorijenjena u svijetu koji je nužno političan. Politika pak koja teži iskrenom oslobođenju čovjeka i promaknuću njegova dostojanstva ne treba se bojati Crkve, jer će u njoj uvijek naći iskrenog saveznika. Vjernici su pak po savjesti dužni da "hrabro i odgovorno sudjeluju u javnom životu na političkom, kulturnom, gospodarskom i svakom drugom području kako bismo napredovali u utvrđivanju demokracije, poštovanju ljudskih prava i sve većem općem dobru"².

Komunizam je svojim programom izravno usmjerenim protiv Boga dugo bio sučeljen kao izravni protivnik misiji Crkve u svijetu, a ona osim svojih molitava i hrabrog suprotstavljanja, koje ju je stajalo more patnja i žrtava, nije imala drugog sredstva. Crkva vjeruje da svi ti događaji koji su uzrokovali pad antiteističkih režima nisu samo rezultat ljudskih nastojanja nego i dar Božje providnosti. Pobjeda zato ne smije biti uperena protiv nekoga, nego za promaknuće ljudskog i kršćanskog dostojanstva svakog pojedinca. Za Crkvu na ovim prostorima sada započinje novo razdoblje u kojem za eventualna odstupanja od Božjeg plana s njome neće više vrijediti isprika o smetnjama od bezbožničkog režima.

Slijedit će ne manje teško razdoblje prilagođavanja novim prilikama koje nužno traže potpuno novu strategiju pastoralnog djelovanja za ostvarenje kraljevstva Božjeg kao i višu duhovnu razinu vjernika i pastoralnih radnika.

2 Iz Izjave Komisije "Iustitia et pax" pri BKJ od 20. siječnja 1990.